

УДК: 373:808.5

Л. П. Ткаченко

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА ВНЗ

© Ткаченко Л. П., 2016
<http://orcid.org/0000-0002-6375-3558>

У статті йдеться про один з найважливіших складників професійної компетентності викладача вищої школи – риторичний. Риторична культура розглядається як складне особистісне утворення, що передбачає досконале володіння мовою й мовленням, спрямоване на якісне виконання завдань педагогічної комунікації. Доведено, що показниками риторичної культури є: знання мовної системи володіння арсеналом вербальних і невербальних засобів, вміння перетворювати педагогічне спілкування у риторичну подію, основою якої є діалог. Риторична культура має звернути викладача вищої школи до свідомого позитивного ставлення до розширення мовної практики, до свідомої творчо-мовної діяльності. Шляхи формування риторичної культури викладача автор вбачає в розробці теоретичної моделі риторичної культури та реалізацію змістового, процесуального та рефлексивного компонентів цієї моделі в процесі опанування курсу «Основи риторичної культури викладача».

Ключові слова: риторика, культура, викладач, вища школа, формування, модель, компонент, компетентність.

Ткаченко Л. П. Формирование риторической культуры преподавателя вуза.

В статье идет речь об одной из важнейших составляющих профессиональной компетентности преподавателя высшей школы – риторической. Риторическая культура рассматривается как сложное личностное образование, что предполагает совершенное владение языком и речью, направленное на качественное выполнение задач педагогической коммуникации. Доказано, что показателями риторической культуры являются: знание языковой системы и владение арсеналом вербальных и невербальных средств, умение превращать педагогическое общение в риторическое событие, основой которой является диалог. Риторическая культура должна расположить преподавателя высшей школы к сознательному положительному отношению расширения языковой практики, к сознательной творчески-речевой деятельности. Пути формирования риторической культуры преподавателя автор видит в разработке теоретической модели риторической культуры и реализации содержательного, процессуального и рефлексивного компонентов этой модели в процессе освоения курса «Основы риторической культуры преподавателя».

Ключевые слова: риторика, культура, преподаватель, высшая школа, формирование, модель, компонент, компетентность.

Tkachenko L. P. Formation of rhetorical culture of the teacher of high school

The article deals with the one of the most important components of professional competence of the teacher of high school that is rhetorical. Rhetorical culture is seen as a complex personal education, which involves mastery of language and speech aimed at high quality implementation of pedagogical communication tasks. It is proved that the figures of rhetorical culture are knowledge of the language system and possession of an arsenal of verbal and non-verbal means, the ability to transform pedagogical communication in a rhetorical event which is based on the dialogue. The rhetorical culture should pay a high school teacher to consciously positive attitude to expand language practice and to the conscious creative-speech activity. The author sees some ways of formation of the teacher of rhetorical culture in the development of a theoretical model of rhetorical culture and the implementation of substantive, procedural and reflexive components of this model in the development of the course "Fundamentals of rhetorical culture of the teacher."

Key words: *rhetoric, culture, teacher, high school, formation, model, component competence.*

Постановка проблеми. Вища освіта України переживає часи глибокого реформування та трансформації. Це зумовлено цілою низкою політичних, соціальних, глобальних процесів. Орієнтація українського суспільства на європейську модель державотворення, соціального забезпечення, громадянського суспільства, моральних цінностей вимагає переосмислення не лише змістового наповнення професійної освіти, а й потребує пошуку нових форм роботи викладача вищої школи. Нові підходи до підготовки фахівця спонукають до нових стратегій його розвитку, постійної самоосвіти, з метою конкурентоздатності, вияву креативного підходу до викладацької діяльності. Актуальними сьогодні стають не лише глибокі знання навчального курсу, а й уміння передати ці знання, володіння цілим арсеналом засобів для здійснення ефективної педагогічної комунікації. Тому дослідження формування риторичного складника професійної культури на часі.

Аналіз актуальних досліджень. Проблематика формування педагогічної культури не нова, достатньо широко досліджена і висвітлена в провідних працях вітчизняних науковців (В. Гриньова, І. Зязюн, В. Лозова, І. Прокопенко, І. Синиця, В. Сухомлинський, П. Щербань та інші). Свого часу педагогічна культура розглядалася у контексті педагогічної творчості (А. Капська, А. Коваль, Н. Тарасевич, О. Штепа та інші), педагогічної комунікації (І. Зимня, В. Кан-Калік, Т. Ладиженська та інші). Нове тисячоліття позначилося

активізацією досліджень риторики, впливу цієї науки та навчальної дисципліни на формування професійних якостей особистості. Загальновідомими стали наукові праці Ф. Бацевича, Г. Гамової, І. Зязюна, З. Куньч, Л. Мацько, В. Молдована, П. Редіна, Г. Сагач та інших, у яких розкриті різні аспекти риторичної проблематики. Уперше заговорили про риторичну культуру як складник культури особистісної, професійної, суспільної, політичної тощо. Однак, сьогодні не вистачає матеріалів практичного спрямування, методичних розробок, які були б корисними всім тим, хто прагне сформувати та розвинути риторичну культуру.

Мета статті полягає у визначенні суті поняття «риторична культура викладача» та окресленні шляхів її формування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до педагогічного словника С. Гончаренка: «Культура – це рівень освіченості, вихованості людини, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності» [1, с. 82]. Відомий науковець В. Гриньова визначає людину культури як духовно багату особистість, яка володіє творчими здібностями, віддана своїй справі, захоплена нею, розуміє необхідність розвитку духовних потреб, пізнання й самопізнання, краси, спілкування, пошуку сенсу життя, щастя, має високі ідеали; орієнтована на загальнолюдські цінності, світову й національну духовну культуру і включає знання з основ філософії, етики, естетики, людинознавства й інших гуманітарних предметів. Вона зазначає: «Формування людини культури починається в родині, а продовжується в навчальних закладах, а тому професіонал у галузі освіти має глибоко усвідомлювати місце і роль освітніх процесів, систем у світовому культурному просторі, в його історичних закономірностях і етнографічних формах, поєднувати глибокі фундаментальні теоретичні знання й практичну підготовку. Високе звання педагог набуває свого справжнього сенсу лише тоді, коли воно невіддільне від поняття «культура»» [2, с. 180]. Таким чином педагогічна культура – це складне особистісне утворення, яке передбачає вільне володіння уміннями організації педагогічного процесу, досконале опанування норм поведінки, мовлення, гуманістичного ставлення до світу. Виходячи з таких визначень спробуємо визначити суть поняття «риторична культура викладача». Риторична культура викладача розглядається нами як інтегрована якість, що передбачає досконале володіння мовою й мовленням, спрямована на якісне виконання завдань

педагогічної комунікації. На нашу думку, найважливішим показником риторичної культури викладача є його вміння перетворювати педагогічну форму в риторичну подію, яка за способом спілкування завжди є діалогом. Такий діалог можна назвати «змістовним». В якості учасників мовної взаємодії у процесі такого спілкування завжди виступають особистості. Змістовну частину їхньої взаємодії становлять світоглядні проблеми. Такий діалог є сучасним культурним способом мовної взаємодії суб'єктів освітнього процесу, який здатний перетворити інформацію в знання, переконання, розуміння і являє собою форму існування риторичної культури викладача. На відміну від змістовного, формальний діалог орієнтований на вияв лише зовнішніх ознак: діалог – це мовлення двох осіб; монолог – це мовлення однієї людини.

У педагогічній літературі також розглядаються різні психологічні й педагогічні засоби, що сприяють виникненню діалогу на навчальних заняттях. До їх числа відноситься створення ситуації успіху в процесі взаємодії суб'єктів освіти, відомі психологічні прийоми, наприклад, використання пауз в момент очікування відповіді, формулювання аргументів під час виникнення конфліктів і заохочення пошуку компромісних рішень. Не применшуючи значущості розроблених теорій і засобів, що сприяють створенню діалогічної взаємодії суб'єктів освітньої діяльності, ми водночас наголошуємо, що вони недостатньо орієнтують педагога на створення діалогу, оскільки не розглядають мовленнєву діяльність, в якій і відбувається діалог, у всьому її обсязі (від винайдення задуму до його втілення й рефлексії) з орієнтацією на створення й реалізацію змістовного діалогу. У ряді випадків знання знайомлять викладача лише з зовнішніми способами оформлення ситуації взаємодії, але не вчать способів осягнення сутності змістовного діалогу.

Доведено, що для оволодіння культурним способом мовної взаємодії необхідна риторична культура. Формування такого виду культури у викладача ми пов'язуємо насамперед з навчанням педагога в системі, яка передбачає оволодіння риторичними вміннями та навичками. Ми вбачаємо таку систему в розробці теоретичної моделі та впровадженні в програми підготовки магістрів – майбутніх викладачів вищої школи – навчального курсу «Основи риторичної культури викладача».

Риторична культура має націлити студента на усвідомлене ставлення до мовної практики, до активної мовленнєво-творчої діяльності, з метою

формування його особистості та професійної компетентності. Звідси найважливішими завданнями курсу є:

- виховання у студентів уявлення про потенціал риторичної культури як передумови якісної професійної підготовки викладача;
- передача знань щодо практичної ролі риторичної культури у створенні оптимальних форм взаємодії викладача і студента з урахуванням розуміння сучасної соціокультурної ситуації, характеру професійної потреби в риторичній культурі;
- формування культури мовлення як засобу і способу вираження особистості, знаряддя реалізації цілей і завдань виховання та навчання у вищій школі.

Результатами навчання повинні стати:

- усвідомлене ставлення викладача до предмета, що викладається
- як засобу спілкування, а не мети;
- усвідомлений намір впливати на світогляд адресата у процесі педагогічного (навчального) спілкування;
- осмислення викладачем програмного матеріалу крізь призму світоглядного Я;
- формування уявлення про «риторичний ідеал» викладача;
- ставлення до слова як до вчинку;
- розуміння стилю і норми поведінки (насамперед мовної) в ситуаціях педагогічної взаємодії;
- оволодіння культурним способом мовленнєвої взаємодії в ситуаціях педагогічного спілкування (діалогу);
- уміння формувати власне міркування;
- формування мовного смаку, благопристойності та гарного тону в спілкуванні з іншими.

В основу розробки змісту курсу «Основи риторичної культури викладача» і вибору методик його реалізації нами були покладені розглянуті нижче ідеї.

Перша ідея пов'язана з обов'язковим урахуванням принципів навчання дорослих. Нами враховувалися наступні принципи:

1. Обов'язкова результативність, гарантія задоволення потреби студента в підвищенні якості його інтелектуального життя. Прояв цього принципу

пов'язано із запланованим результатом навчання, який представлений в програмі курсу різними формами: суворе стандартизоване знання; оволодіння риторичними вміннями, необхідними для вирішення професійних завдань, відпрацювання цих умінь; сутнісне розуміння професійних, загальнокультурних явищ, новий погляд на них, рефлексія щодо їх характеру; розширення особистих світоглядних горизонтів, зміцнення глибинних ціннісних орієнтації. Цей принцип був покладений і в основу розробки методичних прийомів, які, з нашої точки зору, можуть сприяти підвищенню результативності навчання. Наприклад, з метою завоювання авторитету викладачеві пропонується самому стати активним учасником процесу навчання. Виконуючи завдання разом зі студентами, він повинен постійно демонструвати глибокі базові риторичні наукові знання і вміння, витриманий стиль спілкування, високу міру особистої відповідальності, здатність активізувати приховані можливості особистості.

2. Екологічність результатів. Сенс цього принципу полягає в тому, що результати навчання за своєю природою повинні бути «екологічно чистими». Іншими словами, якщо вони антигуманні, суперечать нормам права, етики, загальнолюдських цінностей, спрямовані на дестабілізацію, погіршення стану людини чи людства, то їх не можна визнати продуктивними. Цей принцип органічно вписується в ціннісну природу риторичної діяльності. Причому, в якості способу її реалізації виступає діалог, в основі якого лежать гуманістичні ідеї. У зв'язку з цим стає зрозуміло, що результати навчання в принципі не можуть мати антигуманний характер.

3. Валеологічність досягнення успіху в навчанні. Цей принцип пов'язаний з дотриманням заходів у плануванні навантаження стосовно суб'єкта навчання. Розробляючи зміст програми і методіку її реалізації, ми прагнули до природного включенню навчання в розпорядок життя викладача. З цією метою при відборі змісту курсу ми орієнтувалися тільки на те, що затребуване професією і життям суб'єкта.

4. Право дорослих на вибірковість ставлення до змісту навчання, цілям і способам його реалізації. Сенс цього принципу полягає в урахуванні знання того, що будь-які технології базуються на різному поєднанні спільних для всіх, можливостей і способів передачі знання. Тому в основу реалізації програми курсу була покладена культура індивідуального вибору, яка будується на відборі й особливому поєднанні колективних, групових та індивідуальних

занять. У зв'язку з цим програмою курсу «Основи риторичної культури викладача» передбачено зіставлення себе, своїх очікувань і запитів, суб'єктивних уподобань з колективним баченням тієї чи іншої проблеми.

5. Індивідуалізація у навчанні. Цей принцип пов'язаний з тим, що зміст програми, її структура, методика реалізації спрямовані на надання допомоги слухачам в усвідомленні, рефлексії щодо цілей і завдань навчання. Такий підхід, у свою чергу, сприяє розвитку культури індивідуального вибору, чіткої постановки завдань, що вивчаються і вибору способів їх вирішення.

6. Розвиток творчого потенціалу учня, його прихованих здібностей. Навчання студентів за курсом «Основи риторичної культури викладача» відбувається на базі оволодіння ними риторичною діяльністю, яка, розвиваючись, розкриває глибинну природу людини. А в боротьбі з собою і зі світом, як відомо, відбувається, гартується особистість. Усе це дозволяє впливати на ступінь відкритості людини всьому новому, допомагає долати стереотипи і розвивати гнучкість мислення студента.

7. Психологічний комфорт. Реалізації цього принципу сприяє визнання викладачем суб'єкт-суб'єктних відносин у процесі освітньої діяльності. Постійна змінюваність позицій автора-адресата, позитивне спілкування усіх з усіма (викладачів і студентів, студентів між собою) – головна умова реалізації програми курсу «Основи риторичної культури викладача».

8. Оптимістичність навчання, зміцнення у дорослої людини віри в себе, у власні можливості. Здійсненню цього принципу сприяє культурний спосіб взаємодії, що лежить в основі мовної взаємодії суб'єктів освітнього процесу. Такий спосіб як обов'язкова умова передбачає толерантність до чужого вибору.

Розробляючи зміст вищеназваного курсу та методики його реалізації, ми орієнтувалися на основні ідеї риторизації навчання. Термін «риторизація» в сучасному науковому полі використовується в пізнавальному (уведення риторики як навчальної дисципліни в освітній процес) і в методологічному сенсі. Ми розуміємо цей термін як розвивальну технологію, суть якої полягає у створенні умов для продуктивної (творчої) мислиннево-мовленневої діяльності студентів та організації цієї діяльності відповідно до риторичних законів [3, с. 229]. Необхідно відзначити, що ця технологія належить до культурного, гуманістичного типу технологій, оскільки в її основі лежить ненасильницький спосіб впливу на ступінь відкритості людини всьому новому, розвиває творчі здібності, сприяє перетворенню знань у переконання.

Відповідно до ідеї риторизації викладання навчального курсу будується в контексті риторичної події. На заняттях розглядаються життєво важливі ситуації, що вимагають вирішення риторичних завдань, пов'язаних з винаходом промови, з вибором способів її реалізації, з вибором моральної позиції щодо здійснюваної діяльності і тих, заради кого ця діяльність здійснюється.

Слід зазначити, що технологія риторизації є етичною за своєю суттю, оскільки привертає серйозну увагу суб'єктів взаємодії до етики слова. Досить згадати фундаментальний принцип риторики: слово є вчинком, тобто вільною свідомою дією, мета якої – змінити думки або діяльність людей. Етика як один з провідних риторичних принципів орієнтує суб'єктів взаємодії на прийняття іншої, чужої думки, на обмін ними і таку форму вираження думки, при якій вислів може бути зрозумілим, обговореним й оціненим. Крім цього, етичні умови містяться і в понятті ораторської моралі: чесність, скромність, доброзичливість, передбачливість. Таким чином, ідея риторизації, як бачимо, узгоджується з основним підходом до освіти викладачів.

Отже, в умовах реформування сучасної системи професійної освіти викладач вищої школи має бути готовим до ефективного здійснення своєї роботи на якісно нових рівнях. Саме тому активізувалися питання розвитку його комунікативної компетенції, риторичної культури, що зрештою є показниками і критеріями професійної компетентності. Вивчення курсу «Основи риторичної культури викладача» дає змогу опанувати весь арсенал риторичної культури.

Література

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – Київ : Либідь, 1997. – 376с.
2. Особистість майбутнього вчителя : монографія / В. Й. Гриньов, В. В. Лебедева, І. І. Наумова, [та інш.] ; за заг. ред. В. М. Гриньової. – Харків : Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2014. – 188с.
3. Сагач Г. М. Риторика: Навч. посібник для студентів серед. і вищ. навч. закладів. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 568 с.